

Леся Мушкетик
(Київ)

НОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УГОРЩИНІ

Різноаспектне дослідження національних меншин у сучасній Угорщині є невіддільним від теоретичних і практичних питань становища національностей у Східній та Центральній Європі, етнополітичного становища в цілому. Цьому сприяє також географічне розташування Угорщини, її численні контакти із сусідніми країнами.

Угорщина історично є поліетнічною країною, де, крім угорців, проживали й досі проживають німці, румуни, цигани, немало тут і слов'ян – сербів, хорватів, словаків, українців-русинів та ін. Їх дослідження має давню традицію і здійснювалося в контексті країнознавчих описів, які охоплювали всю територію Угорщини. Значний матеріал зібрано із фольклору та етнографії нацменшин [Мушкетик, 2006]; до прикладу, з 1975 р. в серії “Угорські нацменшини” систематично виходять збірки досліджень різних етнічних груп країни. Широкого резонансу у світі набули й систематичні (з 1975 р.) міжнародні конференції з питань національностей у м. Бекешчаба.

Про давність подібних досліджень свідчить праця відомого угорського вченого, голови Угорського етнографічного товариства А. Паладі-Ковача, який свого часу цікавився міграціями українців-русинів до Угорщини [Palódi, 1973], – “Етнографи – відкривачі національних спільнот” [Palódi, 2006]. Автор зібрав тут роботи перших учених-дослідників неугорського фольклору країни, частина яких була опублікована вперше. Йому належить і вступна частина до книги “Етнографія національних спільнот у добу реформ”, а також підготовка біографій зазначених учених. Матеріал розміщений за рубриками: південні слов'яни, словаки, німці, карпатоукраїнці, румуни, менші спільноти, діаспора. Із карпатоукраїнських він включає етнографічні огляди Мігая Дулішковича, Яноша Бенцура, Габора Бартока. До прикладу, останньому належить праця “Русини Берегівської області”. Слід відзначити, що сучасні збира-

чі фольклору та етнографії меншин часто йдуть “по слідах” минулих збирачів, які працювали в тій самій місцевості, та мають змогу порівнювати минулий і теперішній стан певних явищ.

У 1998 р. Угорська Академія наук розробила стратегічну дослідницьку програму “Питання національних меншин у Центрально-Східній Європі”. Було поставлено три основні завдання: 1) дослідження неугорських національностей країни, 2) угорська діаспора сусідніх країн, 3) циганська спільнота регіону. Таким чином, метою стало вивчення найважливіших, характерних особливостей національних спільнот, конфліктів і альтернатив їх розв'язання. Такі розвідки в наш час набирають справді європейського рівня завдяки картографуванню типологічних відмінностей етнічних спільнот, а також розробці й побудові державного, національного рівня моделей із зазначених питань.

При УАН було організовано спеціальну дослідницьку групу, а з 2001 р. на її основі створено Інститут етнічно-національних досліджень національних меншин, директором якого став Ласло Сарка. Інститут здійснює міждисциплінарні дослідження, створює базу даних, координує свою роботу з науковими закладами Угорщини та інших країн, проводить щорічні міжнародні та інші наукові конференції з вищевказаних проблем. Це, зокрема, дослідження змін у структурі етнічного простору, питань ідентичності національних меншин і діаспори; праці, присвячені особливостям багатоідентичної структури, а також проблемам самоідентифікації, яка ґрунтується на двомовності, тощо.

Національні спільноти в наш час з етнічного боку проживають на змішаних територіях: щоденне співжиття, міжетнічні зв'язки є малопомітними для зовнішнього спостерігача, тому складні місцеві ідентифікаційні процеси вимагають польового спостереження, участі добре підготовлених з методологічного й теоретичного боку науковців.

Так, у збірнику наукових досліджень під назвою “Кордон, регіон, етнос в Центральній Європі” нової семантики набуває термін “кордон” чи “пограниччя”, який у наш час вживається не лише для позначення матеріального кордону, а й мовного, фольклорного та ін., навіть символічного, до прикладу, у спілкуванні між “своїми” й “чужими”.

Сюди увійшли теоретичні праці угорських та європейських учених про нові трактування поняття кордон (пограниччя) (Й. Лангер), кордон як психологічний фактор (Й. Гайрінен) та ін., а також про взаємозв'язки в конкретних регіонах, об'єднані під рубрикою “Кордон у повсякденні”.

Матеріали ще однієї міжнародної конференції з питань нацменшин (1999) були включені до об'ємної збірки “Національні та етнічні меншини в Угорщині в кінці ХХ ст.” [Sisök, 2001]. Виступи опубліковано під такими рубриками: меншини в період європейської інтеграції та глобалізації; самоврядування нацменшин – правові питання; ідентифікація спільноти та її збереження; місце нацменшин в угорському суспільстві; умови проживання циган, їх суспільна інтеграція; освіта рідною мовою у школах. У книжці репрезентовано статті відомих дослідників, які займаються вищезгаданими проблемами багато років поспіль. Серед них слід назвати Л. Сарку, його дослідження стосується типологічної класифікації центрально-європейських нацменшин. Про культурну автономію спільнот і спільну Європу пише відомий словакознавець, дослідниця народної культури угорських словаків А. Дівічан. Саме їй належить розробка двомовних моделей культури на території Угорщини. А. Дівічан зазначає [Gyivicsón, 2001], що зазначені моделі формувалися впродовж тривалого історичного періоду і вказаний процес не завершився й досі. Спільне угорсько-словацьке проживання відбилося (щоправда, по-різному) на трьох основних прошарках культури: народних віруваннях, релігійній та елітній (громадській) культурі. Таким чином, в одній системі починають діяти дві культури, маючи різну ієрархію. Згідно з цією ієрархією можуть домінувати словацькі чи угорські елементи, хоча трапляються й “рівноправні” двомовні типи. Дослідниця зазначає, що в багатьох словацьких поселеннях така двомовна система створюється свідомо, як, до прикладу, в обрядах та святах словаків Піліша. Згадані поселення впродовж віків стають носіями не лише словацької, а й угорської культури; до того ж тут існує переконання, що лише завдяки утриманню, збереженню двомовної моделі жителі поселення здатні зберегти національну культуру. У своїх інших

працях про двомовні моделі А. Дівічан прагне дати відповідь на запитання, що живило та продовжує жити фольклор в наші дні, які етнокультурні та етнопсихічні форми поведінки стоять за ним.

Стаття Л. Тілковські, який займається загальними питаннями національностей, присвячена проблемам національної ідентичності в Угорщині в ХХ ст.; у працях М. Козар та Т. Поповича досліджено окремі етнічні групи (словенці, русини) та ін. Значний інтерес викликають питання впливу глобалізації на розвиток меншин (Е. Тьоржьок та ін.). Тими ж самими питаннями в середовищі угорських фольклористів цікавляться відомі дослідники І. Кріза та Е. Еперйешши, статті яких опубліковані в перекладі на українську мову (НТЕ. – 2006. – № 4. – С. 55–59, 89–99). І. Крізі належить також низка досліджень про угорських героїв – короля Матяша та Лайоша Кошута в слов'янському й, зокрема, українському фольклорі Закарпаття, де про них є досить численні згадки.

Ще одна значна праця має назву “Простір і карта. Праці з питань етнічності та ідентичності” [Kovács, Szarka, 2002], до якої увійшли розробки з культурної антропології, етністорії, етносоціології з вагомими теоретичними висновками. Є тут і дослідження про угорську діаспору в Америці, Буенос-Айресі, про роль циганських музикантів в угорській культурі та суспільстві, про угорських німців, пілішських словаків, про сакральні-етнічні стратегії тощо.

З останніх актуальних робіт у галузі спільнот слід назвати книжку за ред. Д. Біндроффера “До подвійної ідентичності. Становище та особливості ідентичності в середовищі угорських хорватів, німців, сербів, словаків та словенців” [Bindorffer, 2007].

Ще одним європейського рівня починанням в Угорщині було створення в 1999 р. в Будапешті за підтримки ЮНЕСКО Інституту європейських досліджень (директор – М. Гоппай, який одночасно очолює Інститут етнографічних досліджень УАН), увага якого зосереджується на проблемах самоідентифікації, документації, популяризації та екології європейської традиційної культури. Метою Інституту є збільшення міжнародної кооперації, взаємообмін знаннями, стимуляція ширшого визнання урядом цінностей традиційної культури, підвищення професіоналізму в галузях,

пов'язаних із традиційною культурою, покращення якості життя завдяки глибшому усвідомленню самоідентифікації, виховання взаємоповаги між етнічними групами й народами. Щороку тут публікують праці, зокрема і з етнології національностей.

В Угорщині виходить також спеціальний журнал “Дослідження нацменшин” (Kisebszög kutatás). Угорські вчені на його сторінках подають різні аспекти вивчення національних спільнот країни – історичні, політичні, культурні, мовні та ін. Друга частина журналу присвячена оглядам зарубіжної літератури із зазначених питань, зробленим угорцями, й подається під такими рубриками: національна свідомість; національні та етнічні процеси; національні літератури; вживання рідної мови; культура нацменшин; політика щодо нацменшин; історія етнічних спільнот та ін. Таким чином, угорські читачі мають змогу знайомитися зі світовою літературою із вказаних питань. Так, в № 1 за 2007 р. ми знаходимо рецензію на працю, написану науковцями Закарпатського Угорського інституту ім. Ференца Ракоці II А. Бергсасі та І. Черничко “Суспільне розшарування у мові закарпатських угорців” (Ужгород, 2006), яка вийшла угорською мовою в Україні.

Створений при Угорському інституті дослідницький центр ім. А. Годинки тісно співпрацює з Інститутом мовознавства Академії наук Угорщини, вищезгаданим Інститутом дослідження нацменшин та іншими угорськими закладами. Власне, до 1990-х років Закарпаття було значною мірою закритим для угорських дослідників. Та вже в 1991 р. у вступі до книжки “Адже це батьківщина... Факти, документи з життя закарпатських угорців 1918–1991 рр.” (під ред. Й. Ботліка та Д. Дупки), що має назву “Вже не terra incognita” зазначається: “Угорщина відкриває Закарпаття! Після чотирьох століть вимушеного мовчання, замовчування, частих, як у таємного агента, змін найменування в угорській та місцевій пресі – Закарпатська територія, Закарпаття, Карпатська Україна тощо у наші дні всі закутки (у прямому значенні слова) краю вивчають журналісти, службовці, науковці, туристи” [Benedek, 1991, с. 5]. Тож не дивно, що Закарпаттям зацікавилася величезна кількість етнографів, культурних антропологів, соціологів, мовознавців, освітян, істориків

та літераторів. Спільною працею двох країн стало видання “Закарпаття. Праці з суспільствознавства” під редакцією А. Бергсасі та Р. Папа [Beregszászi, Papp, 2005]. До неї увійшли статті з мовних питань угорців регіону (І. Черничко, З. Кармачі), соціальної антропології (Р. Пап, Е. Шветко), етнографії (Ж. Гесті), висвітлюється релігійне, культурне становище та питання ідентичності його мешканців.

Принагідно хотілося б згадати дослідження Б. Ержебет про міжетнічні зв'язки в харчуванні Закарпаття, що стало результатом експедицій студентів та викладачів кафедри етнографії Дебреценського університету ім. Лайоша Кошута до краю, опубліковане в перекладі у спеціальному випуску журналу ІМФЕ “Народна творчість та етнографія” (2006, № 4), присвяченому угорській етнографії. Окрім інших, сюди увійшла робота відомого славіста Іштвана Удварі про етнографічну діяльність Г. Стрипського, який був посередником між угорською та культурою українців-русинів (НТЕ, 2006, № 4, с. 99–105).

Певна річ, угорці не обмежуються вивченням угорської закарпатської діаспори. З цих питань виходило й виходить багато праць, присвячених становищу угорських спільнот у різних кінцях світу. Серед них варто назвати роботи “Угорські нацменшини у ХХ ст.” (ред. Н. Барді, Ч. Фединець, Л. Сарка) [Bórdi, 2008], “Суспільне становище і перспективи угорців Карпатського регіону” (ред. З. Папп, В. Вереш) [Papp, Veres, 2007] та ін.

Зазначені питання тісно пов'язані з дослідженням т. зв. пограничних зон чи пограниччя, яке може виступати в різних параметрах. Таким чином, нового теоретичного осмислення вимагає як термінологія, так і методи й підходи дослідження пограниччя, необхідність їх уніфікації.

Насамперед слід сказати, що усталені поняття й визначення потрактовуються в наш час інакше у зв'язку зі стрімкими етнополітичними процесами, характерними для сучасної Європи та слов'янських країн, зокрема. Тому дещо іншого змісту набувають самі поняття кордон, регіон, етнос, етнічні спільноти тощо [Йгер, 2001]. Поняття кордону може вивчатися навіть із психологічної точки зору, коли виділяють кордон у прямому розумінні, так би мовити, матеріальний, і символічний, тобто

поділ на “свого й чужого” в мові, спілкуванні та ін. [там само, с. 93–121].

У наш час дедалі більше значення надається дослідженням географічного, просторового поділу народної культури. У зв'язку з цим постає питання про історико-географічні регіони чи зони (смуги, пояси) з усталеною культурою, де спільно проживають різні національності.

Поняття зони й зонального поясу пропонують угорські вчені. Ще в 1958 р. Б. Гунда вжив найменування *етнологічна контактна зона*. Дещо інший поділ пропонує угорський академік Л. Коша, який узагалі поняття край, регіон, місцевість, провінція, зона, смуга вважає синонімічними [Коша, 2004].

У польській етнографії слово *зона* зберігає первісне значення. К. Мошинський, досліджуючи т. зв. північно-східний кордон, поширення, динаміку культурних течій позначив термінами зона і кордон. Й. Гаек, розглядаючи в 1976 р. карти Польського Етнографічного Атласу, виокремив на території сучасної Польщі 6 поясів і 11 культурних зон.

Термін для позначення територіального перебування взаємодіючих етносів – контактна зона – детально окреслює академік А. Паладі-Ковач: “Контактна зона є зона (смуга, пояс), що торкається двох межуючих між собою мовних, етнічних чи культурних територій, де мовні, культурні, етнічні взаємовпливи є особливо сильними. Число пограничних явищ збільшується, ізглови накладаються одна на одну, часто трапляється і перекриття. Для контактної зони характерною є форма смуги, поясу, хоча ширина (чи, можна сказати, глибина) зони у випадку однієї певної зони теж може бути змінною в різних відтинках” [Palódi, 2005, с. 9].

Крім великих контактних, дослідник виділяє зони, що стикаються всередині невеликих місцевостей, навіть поселень. Для контактної зони характерними є перехідність, змішаність і втручання, а також дво- і багатомовність, що трапляються в місцевих спільнотах та їхніх одиницях. Учений також називає німецькі терміни на позначення даних явищ – зона поширення, реліктна територія, мовна територія. Він говорить про подібні зони на території Угорщини, хоча й зазначає, що підходити до таких моментів треба обережно, з урахуванням багатьох факторів їхнього істо-

ричного та сучасного розвитку. До прикладу, П. Недермюллер для подальшого вивчення специфіки обрядів гірських місцевостей північно-східної Угорщини запропонував виділити певні територіальні пояси, чи смуги, які репрезентуватимуть обрядову систему гірського Земплена. У зв'язках з іншими ці пояси вказують на тенденцію до інтеграції, а всередині своєї системи – до диференціації.

Українські вчені також пишуть про подібні зони на Україні. Зокрема, С. Грица говорить про Покуття, Карпати як історико-географічні області, де перетиналися шляхи багатьох національностей. Вивчаючи їх, вона відзначає, що міжетнічні, і зокрема фольклорні зв'язки, в Карпатах є складнішими з огляду на неоднакову генетичну приналежність етносів, мовну строкатість та різні конфесійні переконання [Грица, 2002].

Цікаво, що висловлювання Паладі відкриває збірку матеріалів міжнародної конференції “Етнічні контактні зони в Карпатському регіоні в другій половині ХХ ст.” [Palódi, 2005], що відбулася в 2004 р. в м. Асоді. Засідання секцій були присвячені окремим європейським регіонам, наприклад, Трансильванії та ін., географічним, мовним, конфесійним проблемам національних спільнот тощо. Увійшов сюди й ілюстративний матеріал, зокрема, широко представлені різноманітні етнічні карти.

Таким чином, в Угорщині розробляються традиційні й освоюються нові аспекти вивчення широкого кола питань національних та етнічних спільнот, уточнюється й розширюється термінологія, проводиться багато спільних конференцій, реалізується чимало цікавих проєктів з іншими країнами Карпатського регіону, Європи й інших, більш віддалених країн. Їх результати публікуються в різноманітних збірниках та періодиці.

Грица С. Трансмісія фольклорної традиції. Етномузикологічні розвідки. – К.; Тернопіль, 2002.

Коша Л. Чиї ви сини? Огляд угорської етнографії. – Ніредьгаза, 2004.

Мушкетик Л. Г. Дослідження народних обрядів і вірувань слов'ян в Угорщині // Слов'янський світ. – 2007. – № 5. – С. 136–152.

Національні меншини Угорщини в період європейської інтеграції // Українська культура в контексті світових глобалізаційних

процесів. – К., 2006. – С. 251–160.

Мушкетик Л. Угорські запозичення у народній прозі Закарпаття // *Tanulmányok a Magyarországi bolgár, görög, cseh, orosz, ruszin nemzetiségek néprajzából.* – 2004. – № 5. – 174–204.

Bórdi N. – Fedinec Cs. – Szarka L. (szerk.). *Kisbelségi magyar kuzsségek a 20 sz.* – Bp., 2008.

S. Benedek A. *Immár nem terra incognita!* // *Botlik J.* – *Dupka Gy.* *Ez hót a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kórpótaljai magyarság életéből 1918–1991.* Bp; Szeged, 1991.

Bindorffer Gy. (szerk.). *Változatok a kettős identitásra. Kisbelségi léthelyzetek és identitás alakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok és szlovének körében.* – Bp., 2007.

Íger Gy., József L. (szerk.) *Hátér, régi, etnikumok Közép-Európában.* – Bp., 2001.

Eperjessy E. *Külsőhatások vizsgálata egy magyar-horvát település hiedelemvilágának tükrében // Az egyetemes népzene Körölmédecyében. A VI. BNNK előadásai.* – *Véköscsaba;* Budapest, 1998. – 139–148.

Gyövcös A. *A nyelvészeti kultúra népből kiderül a magyarországi szlovák példán // Nyelvi Látványok.* – 2001. – № 2. – 63–71.

Beregszászi A. És Papp R. (szerk.) *Kórpótalja. Társadalomtudományi tanulmányok.* – Bp.; Beregszász, 2005.

Kriza I. *Ruszin-magyar folklor kapcsolatok (A kórpótaljai néphagyományok kötetének előszöve)* // *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, cseh, orosz, ruszin nemzetiség néprajzából.* 2. – Bp. 1998. – 130–140.

Sisök G. (szerk.) *Nemzeti és etnikai kisbelségek Magyarországon a 20 sz. végén.* – Bp., 2001.

Palódi-Kovács A. *A nemzetiségek néprajzi felfedezői.* – Bp., 2006.

Palódi-Kovács A. *Ukrán szorvosok a zempléni-hegyvidék falvaiban // NK NT.* – 1973. – 7.

Palódi-Kovács A. *Ethnic Traditions, Classes and Communities in Hungary.* – Budapest, 1996.

Palódi-Kovács A. *Megjegyzések a zina és zönlis fogalmak néprajzi értelmezéséhez // Etnikai kontaktusok a Körölmédecyében a 20 sz. második fel.* – *Aszód,* 2005. – 8–10.

Papp Z. A., Veres V. (szerk.). *A magyarok társadalmi helyzete és perspektívái.* – Bp., 2007.

Kovács N., Szarka L. (szerk.) *Tér és néprajz. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdéseiről.* – Bp., 2002.

Лідія Козар
(Київ)

НАРОДОЗНАВЕЦЬ МИТРОФАН ДИКАРЕВ З УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ЕТНОГРАФІЧНОГО ПОГРАНИЧЧЯ

Історія фольклористики якнайтісніше пов'язана з історією суспільства, оскільки “для української нації фольклор був потрібний як органічний вияв духовно-ідейного життя”¹.

Після закриття Південно-Західного відділу РГТ у 1876 р. історію української фольклористики творили подвижники-самоуки, борці за українську національну справу, які “працювали здебільшого з власної ініціативи, виходячи з власних, особистих мотивів або обставин життя”².

Почесне місце серед них посів Митрофан Олексійович Дикарев як етнограф, фольклорист, лексиколог, дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (з 1896), співробітник Імператорського Товариства любителів природознавства, антропології й етнографії, “глибокий знавець українського народного побуту”³, “видатний українець-патріот і робітник на ниві української науки”⁴.

“Щоб оцінити наукову вартість фольклорно-мітологічних писань Дикарева, – відзначав І. Франко, – треба не забувати ані на хвилю, що він опирається на праця російських учених, передовсім Потебні й Веселовського, обертається в крузі порушених ними питань і силкується по змозі присвоїти собі їх методу. Від обох сих учених він перейняв і ще сильніше від них розвинув преділекцію до дослідів на найтруднішим і найнебезпечнішим, особливо для ділетанта, полі – мітології та народної символіки”⁵.

Вказавши на окремі недоліки наукових праць М. Дикарева стосовно міфологічних порівнянь, І. Франко наголосив також на їх корисності: “Хоч і як проблематичними можуть видатись декому висновки та здобутки його праць, хоч і як невірною його метою, то все таки одно те, що в тих працях зведено до купи з незвичайною пильністю багато коштовного матеріалу, а друге те,